

A Study of the Brahmanical Influence on the Pattani Basin from the Sixth to the Eleventh Century A.D.

Preecha Noonsuk

Ph.D. (History), Associate Professor,

Department of Social Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences

Thaksin University

E-mail: npreecha@tsu.ac.th

Abstract

The research aimed to studying the ancient Brahmanical communities and the Brahmanical influence in Pattani Basin from the sixth to the eleventh century A.D., done by historical research and field research involving Brahmanical remains found in many archaeological sites in Pattani Basin, and through the collection of data from archaeological surveys. The results of the research at this time show us the prosperity of trading and migration of Brahmanism in Pattani Basin, Peninsular Thailand and Southeast Asia. It appears now that 8 ancient Brahmanical communities in Pattani Basin flourished between the sixth to the eleventh century A.D. Some of them were discovered the first time from this research. All of these communities located around “Tirtha”, the Brahmanical sacred place of Shivaism. The Tirthas combined together in a group under the sacred structure called “Mandala”, the Brahmanical cosmology of Shivaism. The Mandala of Pattani Basin was one of the Mandalas in a system of Mandala of the state of Tambralinga or ancient Nakhon Si Thammarat on the Peninsular Thailand. The group of Mandalas located at Pattani Basin was one of the important because Pattani Basin has the complete geographical characteristics with many canals that feed the surrounding area. Thus, highly populated ancient communities

and places of worship would surely be located there. During the time the Shivaism cult of Brahmanism may have had an important role in the developments of the ancient communities in Pattani Basin. These particular influences appeared in the area of beliefs, politics, settlement, trade and education.

Keywords : Brahmanical community, Brahmanism, Brahmanical influence, Pattani Basin, Mandala system, state of Tambralinga

การศึกษาอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในกลุ่มน้ำปัดตานี ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16

ปรีชา นุ่นสุข

อ.ด. (ประวัติศาสตร์), รองศาสตราจารย์

ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

E-mail: npreecha@tsu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาชุมชนศาสนาพราหมณ์ในอดีตและอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่ได้ปรากฏขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำปัดตานี ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณตอนล่างของภาคใต้ของประเทศไทยในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16 โดยอาศัยวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์และวิธีวิจัยภาคสนามเป็นแนวทางในการดำเนินการผลการวิจัยได้แสดงให้เห็นว่า ในช่วงต้นของสมัยประวัติศาสตร์ คือ ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 มีชุมชนโบราณของพราหมณ์ปรากฏอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำปัดตานี จำนวน 8 แห่ง ในจำนวนนี้เป็นชุมชนโบราณที่เพิ่งจะมีการค้นพบใหม่จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้หลายแห่ง ชุมชนโบราณเหล่านี้ตั้งอยู่ในบริเวณสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์ที่เรียกว่าตึระ (Tirtha) ซึ่งได้มีการสถาปนาขึ้นตามระบบความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย (Shivaism) ซึ่งเคารพนับถือพระศิวะ (Shiva) เป็นเทพเจ้าสูงสุด ตึระเหล่านี้ทั้งหมดได้รวมกันอยู่เป็นกลุ่มภายใต้ระบบโครงสร้างรูปวงกลมวงหนึ่งเรียกว่ามณฑล (Mandala) ซึ่งเป็นระบบโครงสร้างอันศักดิ์สิทธิ์ตามจักรวาลวิทยาของศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย มณฑลลุ่มแม่น้ำปัดตานีเป็นมณฑลแห่งหนึ่งในบรรดามณฑลอีกหลายแห่งบนคาบสมุทรไทยที่ได้รับการสถาปนาขึ้นภายใต้ระบบมณฑลของรัฐตามพรลิงค์ (Tambralinga) หรือรัฐนครศรีธรรมราชโบราณ ซึ่งมี “ตามพรลิงค์เศวระ” (Tambralingeshvara) หรือ “พระศิวะแห่งตามพรลิงค์” เทพ-กษัตริย์ (God-King) แห่งรัฐตามพรลิงค์ทรงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด ด้วยเหตุนี้ ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ซึ่งเป็นช่วงแห่งความรุ่งโรจน์ของลุ่มแม่น้ำปัดตานีภายใต้ระบบมณฑลที่กล่าวนี้ ศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ได้มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อพัฒนาการของชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำปัดตานีหลายด้าน โดยเฉพาะด้านระบบความเชื่อ ด้านการปกครอง ด้านการตั้งแหล่งที่อยู่อาศัย ด้านการค้า และด้านการศึกษา ซึ่งได้ส่งผลให้เกิดชุมชนขนาดใหญ่ที่เริ่มพัฒนาขึ้นในระยะดังกล่าวและมีการสืบเนื่องต่อมาในลุ่มแม่น้ำปัดตานีหลายแห่ง

คำสำคัญ: ชุมชนพราหมณ์, ระบบมณฑล, รัฐตามพรลิงค์, ลุ่มแม่น้ำปัดตานี, ศาสนาพราหมณ์, อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์

บทนำ

ศาสนาพราหมณ์ (Brahmanism) เป็นศาสนาที่สำคัญศาสนาหนึ่งที่ได้ถือกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดีย และได้แพร่กระจายไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 9 เป็นต้นมา (ปรีชา นุ่นสุข และวัฒนศาสตร์ นุ่นสุข, 2546, 90-107; O'Connor, 1972, 19-31; Krairiksh, 1980, 27-30; Dalsheimer et Manguin, 1998, 87-123) นับตั้งแต่ช่วงระยะเวลาดังกล่าวเป็นต้นมา ศาสนานี้ได้พัฒนาอย่างสืบเนื่องในภูมิภาคนี้ จนกลายเป็นศาสนาที่สำคัญศาสนาหนึ่งที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการพัฒนาวัฒนธรรมสาขาต่าง ๆ ในดินแดนแทบทุกส่วนของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้วัฒนธรรมในดินแดนหลายส่วนของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผูกพันกับศาสนาอย่างแนบแน่น จนกลายเป็นกระแสทางวัฒนธรรมสายหลักสายหนึ่งที่ยาวยืนยาวในภูมิภาคนี้ตราบจนกระทั่งปัจจุบันนี้ (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 ข, 127-154; Coedes, 1968, 10-79)

ในส่วนของบริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานี ซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ได้ปรากฏร่องรอยของศาสนาพราหมณ์ขึ้นในแหล่งโบราณคดีบางแห่ง ซึ่งอาจจะสันนิษฐานได้ว่า ศาสนานี้คงจะมีบทบาทอย่างสำคัญในลุ่มน้ำแห่งนี้เช่นเดียวกัน แต่ในขณะนี้ยังไม่ปรากฏการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในลุ่มน้ำปัตตานี ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16 ในครั้งนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาชุมชนโบราณที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ในลุ่มน้ำปัตตานีที่มีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16

2. เพื่อศึกษาอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในลุ่มน้ำปัตตานีในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16

ระเบียบวิธีที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้จะใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (historical research) และวิธีวิจัยสนาม (field research) โดยดำเนินการดังนี้ คือ

1. **กลุ่มตัวอย่าง** ในแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานี จังหวัดใกล้เคียง และประเทศใกล้เคียง จะเก็บตัวอย่างหรือข้อมูลของโบราณวัตถุ โบราณสถาน และหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ ทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

2. **การรวบรวมข้อมูล** ในการเก็บรวบรวมข้อมูล จะใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสำรวจทางโบราณคดี (archaeological survey) และข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์

3. **การวิเคราะห์ข้อมูล** ในการวิเคราะห์ข้อมูล จะแยกแยะศึกษาวิเคราะห์ทั้งโบราณวัตถุ โบราณสถาน และหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการอธิบายตีความตามเนื้อหาสาระที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเหล่านั้น ตามประเด็นที่ศึกษาแต่ละประเด็น

4. **การเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล** ในการเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล จะใช้วิธีการเสนอด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis)

ผลการวิจัย

1. **ความเป็นมาของศาสนาพราหมณ์บนคาบสมุทรไทย**

นับตั้งแต่ช่วงปลายของสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คือ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 1 เป็นต้นมา ดินแดนหลายส่วนของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้โยกย้ายเข้ากับระบบเครือข่ายทางการค้าของการค้านานาชาติของโลกโบราณสายหนึ่ง คือ การค้าทางทะเลที่เชื่อมโลกตะวันออกเฉียง

กับโลกตะวันตกเข้าด้วยกัน จากความรู้โรจนขึ้นและบทบาทที่ทวีขึ้นโดยลำดับของระบบเครือข่ายทางการค้าที่กล่าวนี้ ส่งผลให้ชุมชนโบราณหลายแห่งในภูมิภาคนี้พัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการค้าของระบบเครือข่ายทางการค้าของการค่านานาชาติดังกล่าว พร้อมกับ การหลั่งไหลเข้ามาของอารยธรรมต่าง ๆ จากแหล่งอารยธรรมที่เป็นศูนย์กลางของระบบเครือข่ายทางการค้าที่กล่าวนี้เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลกแห่งหนึ่ง คือ อินเดีย (Preecha Noonsuk, 1983, 148-187; Glover, 1996, 57-94; Ray, 1989, 42-54; Francis, 1996, 139-152; Higham, 2002, 229-235; Theunissen, Grave & Bailey, 2000, 84-105)

ตลอดระยะเวลาแห่งพัฒนาการของการหลั่งไหลเข้ามาของอารยธรรมอินเดียสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่กล่าวนี้ ศาสนาพราหมณ์นับเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งที่ได้ปรากฏอิทธิพลขึ้นอย่างกว้างขวางในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในบริเวณคาบสมุทรไทยหรือคาบสมุทรสยาม ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการค้าแห่งหนึ่งของระบบเครือข่ายทางการค่านานาชาติที่กล่าวนี้ โดยศาสนาพราหมณ์ได้ปรากฏอิทธิพลขึ้นอย่างหนักแน่นบนคาบสมุทรแห่งนี้ จนคาบสมุทรแห่งนี้อาจจะมีฐานะเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งในการรับและการแพร่กระจายศาสนานี้ไปยังบริเวณอื่น ๆ ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ปรีชา นุ่นสุข และ วัฒนสาสน์ นุ่นสุข, 2546, 90-107; Dalsheimer et Manguin, 1998, 87-123)

จากการศึกษาวิจัยในระยะที่ผ่านมาได้มีการค้นพบว่าในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 บริเวณตอนบนของคาบสมุทรไทยได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์หนักแน่นเป็นพิเศษ จนส่งผลให้ศาสนานี้กลับกลายเป็นกระแสหลักกระแสหนึ่งในการเป็นพลังผลักดันในการพัฒนาขึ้นของรัฐที่มีความสำคัญและเก่าแก่ที่สุดของคาบสมุทรไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รัฐหนึ่ง คือ รัฐตามพรลิงค์ (Tambralinga) ซึ่งเป็นรัฐที่มีการนำหลักปรัชญาของศาสนาพราหมณ์มาบูรณาการเป็น

หลักการปกครองของรัฐ คือ การปกครองในระบบมณฑล (Mandala) อันศักดิ์สิทธิ์ ตามจักรวาลวิทยาของศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย (Shivaism) โดยในระยะเวลาดังกล่าวได้มีการสถาปนาผู้ปกครองของรัฐขึ้นเป็นเทพกษัตริย์ (God-King) และทรงมีการแบ่งดินแดนในปกครองของตนออกเป็นมณฑลย่อย ๆ เป็นกลุ่ม ๆ แต่ละกลุ่มขึ้นตรงต่อเทพ-กษัตริย์ ซึ่งทรงเป็นพระศิวะ (Shiva) แห่งรัฐ ส่งผลให้รัฐสามารถที่จะบูรณาการความเป็นเอกภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครองเข้าเป็นหน่วยเดียวกันภายใต้ระบบการปกครองระบบมณฑลอันศักดิ์สิทธิ์ มณฑลเหล่านี้ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำที่สำคัญเป็นจำนวนมากที่กระจายกันอยู่ภายในรัฐ โดยมีเมืองโบราณนครศรีธรรมราชเป็นราชธานีหรือเป็นศูนย์กลางแห่งรัฐ (ปรีชา นุ่นสุข, 2544 ก, 155-325; ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ก, 23-39; Preecha Noonsuk, 2004 b, 153-154)

2. สภาพทางภูมิศาสตร์โบราณคดีของลุ่มน้ำปัตตานี

แม่น้ำปัตตานีเป็นแม่น้ำที่สำคัญสายหนึ่งของคาบสมุทรไทยหรือภาคใต้ของประเทศไทย ต้นน้ำเกิดจากแนวหลายสาขาของภูเขาหลายลูกในเทือกเขาสันกาลาคีรีในบริเวณรอยต่อหรือแนวพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศมาเลเซีย แม่น้ำสายนี้ไหลจากทางด้านทิศใต้ไปสูทิศเหนือ เพื่อลงสู่อ่าวปัตตานีที่อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี จากต้นน้ำในบริเวณเทือกเขาที่กล่าวนั้น แม่น้ำปัตตานีได้ไหลผ่านอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดยะลาลงมาตามลำดับหลายอำเภอ คือ อำเภอเบตง อำเภอธารโต อำเภอบันนังสตา และอำเภอเมือง หลังจากนั้นได้ไหลผ่านอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดปัตตานีหลายอำเภอเช่นกัน คือ อำเภอยะรัง อำเภอหนองจิก และอำเภอเมือง แล้วไหลลงสู่อ่าวไทยทางฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรไทยที่อ่าวปัตตานีในบริเวณตอนล่างของคาบสมุทรไทย (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542, 7)

แม่น้ำปัตตานีมีความยาวประมาณ 210 กิโลเมตร มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 4,979 ตารางกิโลเมตร มีน้ำไหล

ตลอดทั้งปี จึงได้มีการใช้สอยเพื่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในบริเวณตอนล่างของคาบสมุทรไทยมาอย่างยาวนาน ในปัจจุบันนี้ได้มีการใช้ทั้งในส่วนของการเป็นแหล่งน้ำสำหรับการบริโภคและอุปโภค การอุตสาหกรรม การเกษตรกรรม การผลิตกระแสไฟฟ้า การคมนาคม และการพักผ่อนหย่อนใจ ในบริเวณต้นน้ำของแม่น้ำปัตตานียังเป็นบริเวณต้นน้ำของแม่น้ำอื่น ๆ อีกหลายสาย คือ แม่น้ำเปรัก (Perak River) แม่น้ำกลันตัน (Kelantan River) แม่น้ำสุโขทัยปัตตานี (Sungai Petani River) และแม่น้ำสายบุรี โดยแม่น้ำเหล่านี้มีอยู่หลายสายที่ไหลลงสู่ทะเลอันดามัน (Andaman Sea) ทางด้านทิศตะวันตกของคาบสมุทรมาลายู ดังนั้น จึงสามารถที่จะใช้แม่น้ำที่เชื่อมกันเข้าระหว่างบริเวณชายฝั่งตะวันออกกับชายฝั่งตะวันตกเหล่านี้สำหรับเป็นเส้นทางสำหรับการข้ามคาบสมุทรมาลายู (Trans-Peninsular Route) ได้หลายเส้นทาง อีกทั้งยังปรากฏว่าในบริเวณต้นน้ำเหล่านี้ได้มีการค้นพบแหล่งแร่ที่สำคัญ จึงได้มีการทำเหมืองแร่มาอย่างยาวนานแล้ว (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542, 7)

ลุ่มแม่น้ำปัตตานีอาจจะแบ่งออกได้อย่างกว้าง ๆ เป็นสามบริเวณ คือ บริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานีตอนบน ตอนกลาง และตอนล่าง โดยบริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานีตอนบน เป็นบริเวณต้นน้ำ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นบริเวณเทือกเขาที่สลับซับซ้อน ทางด้านทิศใต้เป็นเทือกเขาที่ต่อเนื่องเข้าไปสู่เขตประเทศมาเลเซีย ริมฝั่งของแม่น้ำมีหุบเขาที่มีที่ราบแคบ ๆ ตลอดแนว จึงเป็นแหล่งสำหรับการเพาะปลูกยางพาราและไม้ผลนานาชนิด ส่วนในบริเวณตอนกลางของลุ่มแม่น้ำแห่งนี้ เป็นพื้นที่ที่ลาดต่ำลงมาจากเทือกเขาของบริเวณแรก แต่มีที่ราบที่กว้างขวางกว่าบริเวณแรก ที่ราบที่กล่าวนี้มีลักษณะเป็นรูปวงกลมที่มีแม่น้ำปัตตานีไหลตัดผ่านตรงจุดศูนย์กลาง ในขณะที่บริเวณสุดท้าย คือ บริเวณตอนล่างของลุ่มน้ำแห่งนี้ เป็นบริเวณที่ราบลุ่มน้ำและบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ในบริเวณริมอ่าวปัตตานีมีสันทรายเก่าทอดตัวอยู่หลายแนว ด้านนอกของอ่าวปัตตานีมี

แหลมโพธิ์ทอดตัวเป็นแนวยาวกำบังคลื่นลมให้กับอ่าวแห่งนี้ (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 17-19; Preecha Noonsuk, 2004 a, 154-155)

นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ (Neolithic) ซึ่งมีอายุประมาณ 5,000-4,000 ปีมาแล้ว เป็นต้นมา ได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการของมนุษย์ในยุคดังกล่าวในบริเวณลุ่มแม่น้ำปัตตานี โดยเฉพาะเครื่องมือหินประเภทขวานหินขัด ซึ่งส่วนใหญ่ค้นพบในบริเวณแรกและบริเวณที่สองที่กล่าวมา ครั้นในสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งมีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา จึงได้มีการค้นพบชุมชนโบราณตั้งกระจายกันอยู่ในบริเวณที่สามของลุ่มแม่น้ำแห่งนี้

สำหรับบริเวณที่สามนี้ เป็นบริเวณที่สำคัญสำหรับการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาวัฒนธรรมในบริเวณตอนล่างของคาบสมุทรไทย ในบริเวณนี้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งได้เริ่มพัฒนาขึ้นตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ แม้ว่าจะมีอยู่ไม่มากนักก็ตาม แต่ครั้นในสมัยประวัติศาสตร์ได้มีการค้นพบชุมชนโบราณเพิ่มมากขึ้น กระจายตัวอยู่ในบริเวณที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น และเป็นชุมชนโบราณที่มีขนาดใหญ่ยิ่งขึ้น

จากผลการศึกษาในช่วงที่ผ่านมาได้มีการค้นพบชุมชนโบราณในบริเวณที่สามหลายแห่ง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2521-2522, 42-43; 2519, 74-75) ชุมชนโบราณที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชนโบราณบริเวณบ้านประแว ชุมชนโบราณบริเวณบ้านวัด และชุมชนโบราณ บริเวณบ้านจาละ ในอำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี และชุมชนโบราณ บริเวณถ้ำศิลา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา (Vallibhotama, 1982, Appendix 3d)

3. ชุมชนโบราณของพราหมณ์ในลุ่มน้ำปัตตานี

จากการสำรวจทางโบราณคดีในการศึกษาครั้งนี้ ได้มีการค้นพบชุมชนโบราณหลายแห่งในบริเวณลุ่มน้ำปัตตานีที่เป็นชุมชนโบราณที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ โดยได้มีการค้นพบเทวาลัยและประติมากรรมรูปเคารพของศาสนาพราหมณ์ในชุมชนโบราณเหล่านั้น จากหลักฐาน

ทางโบราณคดีที่กล่าวมาสามารถที่จะกล่าวได้ว่า บริเวณ
ลุ่มแม่น้ำปัดตานีเป็นบริเวณที่มีชุมชนโบราณของ
ศาสนาพราหมณ์ตั้งอยู่อย่างเป็นระบบในบริเวณที่
กว้างขวาง แห่งหนึ่ง โดยเฉพาะชุมชนที่มีอายุอยู่ใน
ระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ในปัจจุบันนี้ชุมชน
โบราณเหล่านี้ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอต่าง ๆ หลายอำเภอของ
จังหวัดปัตตานี ชุมชนโบราณเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นชุมชน
โบราณที่ไม่เคยปรากฏรายงานการค้นพบมาก่อน

ชุมชนแรก ชุมชนโบราณบ้านบานา ชุมชนแห่งนี้
ตั้งอยู่ที่บ้านบานา หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ตำบลบานา
อำเภอเมือง หรือที่พิกัด 545605 (กรมแผนที่ทหาร, 2516)
โดยตัวชุมชนโบราณตั้งอยู่บนสันทรายเก่าริมฝั่งทะเล คือ
ริมฝั่งของอำเภูปัตตานี อีกทั้งยังตั้งอยู่ในบริเวณดินดอน
สามเหลี่ยมปากแม่น้ำของแม่น้ำขนาดใหญ่สองสายที่
กระหนาบสันทรายเก่าแห่งนี้คือ แม่น้ำปัดตานีและ
คลองยะหริ่ง ดังนั้น โดยรอบชุมชนจึงมีแควหรือสาขา
หลายสายของลำน้ำดังกล่าวไหลล้อมตัวชุมชนอยู่ทุกด้าน
จากการสำรวจทางโบราณคดีในครั้งนี้ ได้มีการค้นหลักฐาน
ทางโบราณคดีที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ในชุมชนโบราณ
แห่งนี้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในบริเวณส่วนปลายสุด
ทางด้านทิศตะวันตกและบริเวณกึ่งกลางของแนวสันทราย
(ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 31-33)

ในบริเวณส่วนปลายสุดทางด้านทิศตะวันตกของ
แนวสันทราย เป็นที่ตั้งของสุสานที่เนื่องในศาสนาอิสลาม
หรืออุโบสถแห่งหนึ่ง ถัดมาทางด้านทิศตะวันออกของสุสาน
เพียงเล็กน้อย เป็นที่ตั้งของมัสยิดหรือสุเหร่าของศาสนา
อิสลามแห่งหนึ่ง เรียกกันโดยทั่วไปว่าสุเหร่าบ้านบานา
ขณะนี้ได้มีการสร้างมัสยิดหลังใหม่ขึ้นมาบนสถานที่ที่เคย
เป็นที่ตั้งของมัสยิดหลังเดิม เพราะมัสยิดหลังเดิมอยู่ใน
สภาพทรุดโทรม ในบริเวณมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
ของมัสยิดมีบ่อน้ำโบราณอยู่แห่งหนึ่ง เป็นบ่อน้ำรูปทรงกลม
ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 140 เซนติเมตร เป็น
บ่อน้ำก่ออิฐ ในบริเวณโดยรอบบ่อน้ำและมัสยิดได้มีการ
ค้นพบประติมากรรมรูปเคารพที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์
ชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรม และโบราณวัตถุอื่น ๆ เป็น

จำนวนมาก สำหรับประติมากรรมรูปเคารพที่สำคัญมาก
คือ โยนิที่สลักด้วยหินแกรนิต (granite) เป็นรูปสี่เหลี่ยม
ผืนผ้าขนาดยาว 247 เซนติเมตร กว้าง 144 เซนติเมตร
ที่ขอบหนา 10 เซนติเมตร แต่ทางด้านล่างความหนาได้
ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นเป็นรูปโค้งคล้ายกันกระทะ และไม่ได้มี
การขัดแต่งให้ราบเรียบแต่อย่างใด ในขณะที่ด้านบนมี
การสลักตกแต่งและขัดอย่างประณีต ส่วนโสมสูตร (Soma
Sutra) มีสภาพชำรุด คงเหลืออยู่เพียง 17 เซนติเมตร
ที่ขอบทุกด้านมีการสลักให้เป็นแนวนูนขึ้นไปกว้างด้านละ
21 เซนติเมตร จัดได้ว่าเป็นโยนิที่มีการสลักอย่างประณีต
สมบูรณ์ สวยงาม และมีขนาดใหญ่ที่สุดชิ้นหนึ่งที่ค้นพบ
ในภาคใต้ของประเทศไทยในขณะนี้ แม้ว่าโยนิชิ้นนี้จะ
สลักแตกต่างจากจากคิวลิ่งค์ แล้วนำมาประกอบกันเข้ากับ
คิวลิ่งค์ โดยประดิษฐานคิวลิ่งค์ลงบนโยนิชิ้นนี้ในทวารลัย
ประธานของตึระแห่งนี้ แต่ก็มีรูปแบบทางศิลปะคล้ายคลึง
กันกับโยนิที่มีการสลักคู่กันกับคิวลิ่งค์ที่มีการค้นพบใน
ทวารลัย ณ บริเวณสวนนายพลอด มันคง ในมณฑลคลอง
ท่าหน ในอำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็น
โยนิและคิวลิ่งค์ที่สลักขึ้นในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่
11-12 จึงอาจจะสันนิษฐานได้ว่าโยนิในทวารลัยแห่งนี้
คงจะได้รับการสลักขึ้นในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเช่นกัน
นอกจากนี้ในบริเวณนี้ยังมีการค้นพบชิ้นส่วนของ
ประติมากรรมเป็นจำนวนมาก ชิ้นส่วนเหล่านั้นหลายชิ้น
มีรูปแบบคล้ายคลึงกันกับส่วนยอดหรืออุทรภาค
(Rudrabhaga) รูปทรงกลมของคิวลิ่งค์ จึงอาจจะเป็นไปได้
ที่จะเป็นส่วนหนึ่งของคิวลิ่งค์ที่แตกหักออกจากกัน สำหรับ
ชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่มีการค้นพบในปริมาณมาก
เป็นพิเศษ ได้แก่ หินฐานรากของทวารลัย เป็นก้อนหิน
ขนาดใหญ่รูปทรงกลม เป็นหินกรวดที่เกิดจากลำธาร
ประกอบด้วยหินหลายชนิด ได้มีการใช้สอยหินชนิดนี้ใน
การรองพื้นหรือฐานรากของทวารลัย ก่อนที่จะมีการก่อ
ส่วนฐานด้วยอิฐขึ้นมาทางด้านบนของแท่งหินเหล่านี้ เพื่อ
เป็นส่วนรองรับน้ำหนักของตัวทวารลัย มักจะมีการใช้กัน
โดยทั่วไปในการก่อสร้างทวารลัยในวัฒนธรรมตามพรลิงค์
โดยเฉพาะทวารลัยที่สร้างขึ้นบนแนวสันทราย ทำนอง

เดียวกันกับที่มีการค้นพบเป็นจำนวนมากในบริเวณมณฑลแห่งราชธานีหรือภายในตัวเมืองโบราณนครศรีธรรมราช ซึ่งตั้งอยู่บนสันทรายเก่าเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ในบริเวณเทวสถานแห่งนี้ยังมีการค้นพบแท่งหินที่มีการสลักเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและขัดอย่างประณีต เพื่อใช้สำหรับการทำกรอบประตู (door-frame) ของเทวาลัยในทำนองเดียวกันกับกรอบประตูศิลาที่ค้นพบเป็นจำนวนมากจากการขุดค้นทางโบราณคดีในเทวาลัยหลายแห่งในแหล่งศักดิ์สิทธิ์หรือตี่ระ (Tirtha) ณ วัดโมคลาน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครศรีธรรมราช และตี่ระ ณ เขาคา อำเภอลำดวน จังหวัดนครศรีธรรมราช รวมทั้งยังค้นพบในเทวาลัยแห่งอื่น ๆ แทบทุกแห่งในวัฒนธรรมตามพริลิ่งค์ กรอบประตูศิลาเหล่านี้โดยทั่วไปสลักเป็นแผ่นหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดยาวประมาณ 170-200 เซนติเมตร กว้าง 40-50 เซนติเมตร หนา 10-15 เซนติเมตร ที่ส่วนปลายทั้งสองด้านมีการสลักเป็นเดือยยื่นออกไป เพื่อใช้สำหรับการสวมลงไปในรูของธรณีประตู (threshold) ของเทวาลัย กรอบประตูที่ค้นพบในเทวสถานแห่งนี้มีขนาดใหญ่ สลักด้วยหินแกรนิตอยู่ในสภาพชำรุด ยังคงเหลืออยู่เฉพาะส่วนปลายด้านหนึ่ง มีขนาดยาว 104 เซนติเมตร กว้าง 81 เซนติเมตร หนา 14 เซนติเมตร มีเดือยยื่นออกมา 9 เซนติเมตร สำหรับอัมจันทร์ศิลา (moonstone) ซึ่งทำขึ้นในรูปของแผ่นหินรูปครึ่งวงกลม เพื่อใช้วางไว้หน้าบันไดทางขึ้นศาสนสถานนั้น ในบริเวณนี้ได้มีการค้นพบอัมจันทร์ศิลาที่มีสภาพสมบูรณ์ชิ้นหนึ่ง สลักด้วยหินแกรนิต เป็นรูปวงรีหรือรูปไข่ ขัดอย่างราบเรียบทุกด้าน มีขนาดยาว 57 เซนติเมตร ตรงกึ่งกลางกว้าง 38 เซนติเมตร และหนา 14 เซนติเมตร มีรูปแบบคล้ายคลึงกันกับอัมจันทร์ศิลาหลายชิ้นที่ค้นพบจากตี่ระ ณ เขาคาที่กล่าวมา ส่วนอิฐโบราณที่ค้นพบมากในบริเวณเทวสถานแห่งนี้มักจะมีสภาพไม่สมบูรณ์ ชิ้นที่สมบูรณ์มักจะมีหน้า 9 เซนติเมตร กว้าง 17 เซนติเมตร และยาว 35 เซนติเมตร อันเป็นอิฐที่มีมาตรฐานเดียวกันกับที่มีการค้นพบในเทวาลัยแห่งอื่น ๆ ในรัฐตามพริลิ่งค์ ซึ่งเป็นอิฐที่มีมาตรฐานเดียวกันทุกแห่ง

โดยทั่วไปแล้วอิฐดังกล่าวมีส่วนของความหนา : ความกว้าง : ความยาว เท่ากับ 1 : 2 : 4 (ปริชา นุ่นสุข, 2546 ข, 33-36)

จากร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดีที่ยังคงปรากฏอยู่ได้ชี้ให้เห็นว่า เทวสถานแห่งนี้เป็นเทวสถานที่มีขนาดใหญ่และมีลานหรือบริเวณโดยรอบกว้างใหญ่แห่งหนึ่ง โบราณวัตถุที่ค้นพบจึงกระจายอยู่ในบริเวณกว้าง โบราณวัตถุที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ค้นพบหลายชิ้นคือ หินบด-หินลับ (stone mortar) ส่วนเศษภาชนะดินเผากระจัดกระจายอยู่โดยทั่วไปบนผิวดินทั่วทั้งชุมชน ส่วนในบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตำแหน่งที่โยนิวางอยู่เป็นบริเวณที่มีลักษณะลุ่มต่ำลงไปจากระดับ ผิวดินโดยทั่วไป จึงอาจจะสันนิษฐานได้ว่าในชั้นต้นอาจจะเป็นที่ตั้งของสระน้ำศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งของศาสนสถานแห่งนี้ (ปริชา นุ่นสุข, 2546 ข, 36)

ส่วนในบริเวณกึ่งกลางของชุมชนนั้น ในปัจจุบันนี้เป็นบริเวณที่มีประชากรตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยหนาแน่นมากบริเวณหนึ่ง มีการตัดถนนหลายสายผ่านบริเวณนี้ ทำให้ชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมจากโบราณสถานที่ยังคงเหลืออยู่ได้แก่ ฐานเสาที่มีการสลักด้วยหินแกรนิตเป็นรูปทรงกลม บางส่วนหักหายไปตรงกลาง มีการสลักให้สูงขึ้นเป็นรูปทรงกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 60 เซนติเมตร หนา 15 เซนติเมตร ตรงกลางมีรูขนาดเล็ก รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสสลักไว้ คงจะใช้สำหรับสวมส่วนเดือยของเสา เพื่อให้เสามีความมั่นคงแข็งแรงขึ้น มีรูปแบบทางศิลปะคล้ายคลึงกันกับฐานเสาที่ค้นพบเป็นจำนวนมากในเทวาลัยของศาสนาพราหมณ์ในรัฐตามพริลิ่งค์ที่มีอายุอยู่ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 โดยเฉพาะที่ค้นพบจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่เทวาลัยในตี่ระเขาคาและตี่ระวัดโมคลาน ในจังหวัดนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ยังมีการค้นพบชิ้นส่วนของกรอบประตูที่สลักด้วยหินทราย โดยค้นพบส่วนปลายของกรอบประตูที่มีเดือยสลักไว้ ในทำนองเดียวกันกับกรอบประตูที่ค้นพบในเทวาลัย

แห่งอื่น ๆ ในวัฒนธรรมตามพรลิงค์ อีกทั้งยังมีชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมบางส่วนที่สลักด้วยหิน แต่อาจจะยังสลักไม่เสร็จด้วย สำหรับอิฐโบราณนั้น ได้มีการค้นพบในบริเวณกว้าง เป็นอิฐที่มีขนาดและสัดส่วนที่มีมาตรฐานอย่างเดียวกันกับอิฐในวัฒนธรรมตามพรลิงค์เช่นกัน ในบริเวณนี้นอกจากจะมีการค้นพบหินบดหินลับหลายชิ้นแล้วยังมีการค้นพบเศษภาชนะดินเผาในปริมาณมากเช่นเดียวกันกับในบริเวณแรก (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 36-41)

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบในบริเวณทั้งสองของชุมชนโบราณบ้านบานาที่กล่าวมาอาจจะกล่าวได้ว่า ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ชุมชนโบราณบ้านบานาเป็นชุมชนโบราณแห่งหนึ่งของลุ่มน้ำปัตตานีที่มีฐานะเป็นตึระที่สำคัญแห่งหนึ่งของศาสนาพราหมณ์ที่เทพ-กษัตริย์แห่งรัฐตามพรลิงค์ได้ทรงสถาปนาขึ้นในลุ่มน้ำแห่งนี้ โดยได้มีการสถาปนาเทวสถานขนาดใหญ่หลายแห่งขึ้นในตึระแห่งนี้ด้วย

ชุมชนที่สอง ชุมชนโบราณบ้านปะกาสะรัง
ชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านปะกาสะรัง หมู่ที่ 1 ตำบลปะกาสะรัง อำเภอเมือง หรือที่พิกัด 490576 โดยตัวชุมชนโบราณตั้งอยู่บนแนวสันทรายเก่าริมฝั่งแม่น้ำปัตตานี ตั้งอยู่ห่างมาทางด้านทิศใต้ของอ่าวปัตตานีหรือตอนบนของปากแม่น้ำปัตตานีประมาณ 5 กิโลเมตร โดยอยู่ห่างมาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของชุมชนโบราณบ้านบานาประมาณ 6 กิโลเมตร แนวสันทรายแห่งนี้มีขนาดไม่ใหญ่นัก มีลำน้ำโบราณไหลล้อมอยู่โดยรอบเช่นเดียวกับชุมชนโบราณบ้านบานา ปัจจุบันมีการตัดทางหลวงหมายเลข 42 ช่วงจังหวัดปัตตานี – จังหวัดนราธิวาสผ่านชุมชน โดยมีการก่อสร้างสะพานขนาดใหญ่ข้ามแม่น้ำปัตตานีเพื่อเชื่อมทางหลวงสายนี้ในบริเวณดังกล่าวด้วย ส่งผลให้ชุมชนโบราณถูกรบกวนและถูกทำลายจากการก่อสร้างดังกล่าวไปไม่น้อย แต่ยังคงหลงเหลือหลักฐานทางโบราณคดีที่สะท้อนให้เห็นภาพของชุมชนโบราณดังกล่าวไม่น้อย (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 41-42)

ชุมชนโบราณแห่งนี้ในปัจจุบันนี้มีประชากรหนาแน่นมาก จึงมีการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยซ้อนทับลง

บนแหล่งโบราณคดี มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีการจัดกระจายอยู่ทั่วบริเวณอันกว้างใหญ่ของชุมชน โดยค้นพบหนาแน่นมากในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปัตตานีและตลอดแนวยาวของทางหลวงสายนี้ นอกจากจะมีการค้นพบอิฐโบราณ ชิ้นส่วนของประติมากรรม และชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่ทำด้วยหินกระจายอยู่โดยทั่วไปในชุมชนแล้ว ยังมีการค้นพบแนวอิฐโบราณที่ยังคงฝังอยู่ในดินและโผล่มาให้เห็นเป็นจุด ๆ ด้วย อันอาจจะสันนิษฐานได้ว่าภายใต้พื้นดินอาจจะยังคงมีบางส่วนของโบราณสถานที่ยังคงอยู่ด้วย ชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมประเภทหนึ่งที่ค้นพบมากเช่นเดียวกันกับที่ค้นพบในเทวาลัยทั้งหมดของวัฒนธรรมตามพรลิงค์ที่สร้างขึ้นบนแนวสันทรายในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 คือ หินฐานรากของสถาปัตยกรรม ซึ่งค้นพบในปริมาณมากและกระจายอยู่ในบริเวณที่กว้างมาก บางส่วนประชาชนได้นำไปใช้ประโยชน์เพื่อการต่าง ๆ ในทำนองเดียวกันกับชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมอีกประเภทหนึ่ง คือ กรอบประตูศิลา ซึ่งมีการค้นพบในสภาพชำรุดหลายชิ้น มีทั้งที่สลักด้วยหินปูนและหินแกรนิต ส่วนฐานเสา (base of pillar) ค้นพบเพียงเล็กน้อย เป็นฐานเสาทำด้วยหินทราย มีการสลักอย่างง่าย ๆ เช่นเดียวกันกับที่ค้นพบในแหล่งโบราณคดีหลายแห่งในวัฒนธรรมตามพรลิงค์ สำหรับอิฐโบราณเป็นอิฐที่มีขนาดและสัดส่วนที่เป็นมาตรฐานเดียวกันกับที่ค้นพบในเทวาลัยแห่งอื่น ๆ ในวัฒนธรรมตามพรลิงค์ (ปรีชา นุ่นสุข, 2546ข, 42-44)

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบในชุมชนโบราณแห่งนี้อาจจะกล่าวได้ว่า ในชุมชนโบราณแห่งนี้ได้มีการสถาปนาเทวาลัยที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ในวัฒนธรรมตามพรลิงค์ขึ้นมาในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 โดยยังคงปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีประเภทชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบทางศิลปะคล้ายคลึงกันกับชิ้นส่วนของเทวาลัยที่สร้างขึ้นในวัฒนธรรมตามพรลิงค์ในระแวกดังกล่าวหลายแห่ง โดยเฉพาะที่ค้นพบจากการขุดค้นทางโบราณคดีในเทวาลัยหลายแห่งในตึระเขาคาและตึระวัดโมคลานในจังหวัดนครศรีธรรมราช

อีกทั้งยังคงปรากฏแนวอิฐโบราณของสถาปัตยกรรมบางแห่ง อันอาจจะเป็นส่วนฐานของเทวาลัยในชุมชนโบราณแห่งนี้ด้วย

ชุมชนที่สาม เมืองโบราณบ้านประแว เมืองโบราณแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านประแวหรือบ้านปราแว หมู่ที่ 4 ตำบลยะรัง อำเภอยะรัง หรือที่พิกัด 550485 มีลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดยาว 510 เมตร กว้าง 470 เมตร โดยตั้งอยู่ห่างมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปากแม่น้ำปัตตานีประมาณ 17 กิโลเมตร เป็นเมืองโบราณแห่งหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มของเมืองโบราณที่มักจะเรียกรวมกันว่าเมืองโบราณยะรังหรือเมืองโบราณในอำเภอยะรัง ซึ่งประกอบด้วยเมืองโบราณสามเมือง คือ เมืองโบราณบ้านประแว เมืองโบราณบ้านจาละ และเมืองโบราณบ้านวัด เมืองโบราณบ้านประแวมีคูน้ำ-คันดินล้อมรอบอยู่โดยรอบภายในเมืองมีการขุดคูน้ำ-คันดินเชื่อมจากแนวคูเมืองเข้าไปสู่บริเวณเนินโบราณขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแห่งหนึ่ง ภายในเนินโบราณสถานแห่งนี้ มีโบราณสถานตั้งอยู่สองแห่ง มีการขุดสระน้ำโบราณกระจายอยู่ภายในเมืองโบราณหลายแห่ง สำหรับโบราณสถานดังกล่าวนี้ โบราณสถานแห่งแรกมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดยาวประมาณ 39 เมตร และกว้าง 8 เมตร ตั้งอยู่ติดกับแนวคูน้ำ-คันดินด้านทิศเหนือของเมือง เคยปรากฏรายงานการค้นพบชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่ทำด้วยหินหลายชิ้น บนเนินโบราณสถานมีการขุดรบกวนหลายแห่ง จนอิฐโบราณจากโบราณสถานกระจายอยู่ในบริเวณกว้าง ส่วนโบราณสถานแห่งที่สองมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยาวด้านละประมาณ 25 เมตร ตั้งอยู่ห่างมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของโบราณสถานแห่งแรกประมาณ 100 เมตร ภายในเมืองโบราณเคยปรากฏรายงานการค้นพบประติมากรรมรูปเคารพของศาสนาพราหมณ์ แต่มีการเคลื่อนย้ายออกไปจากชุมชน ยังคงหลงเหลืออยู่เฉพาะชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่ทำด้วยหินหลายชิ้น อาทิ ชิ้นส่วนของธรณีประตู กรอบประตู และฐานเสาที่สลักด้วยหินแกรนิต เป็นต้น ชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมเหล่านี้ ล้วนแล้วแต่มีรูปแบบทางศิลปะคล้ายคลึงกันกับที่

มีการค้นพบในเทวาลัยที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่สร้างขึ้นในรัฐตามพรลิงค์ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ทั้งสิ้น (ปริชา นุ่นสุข, 2546 ข, 44-46)

ชุมชนที่สี่ เมืองโบราณบ้านจาละ เมืองโบราณแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านจาละ หมู่ที่ 4 ตำบลยะรัง อำเภอยะรัง หรือที่พิกัด 550475 โดยอยู่ห่างลงมาทางด้านทิศใต้ของเมืองโบราณบ้านประแวประมาณ 320 เมตร มีลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมู มีคูน้ำ-คันดินล้อมรอบด้านทิศเหนือยาว 950 เมตร ด้านทิศตะวันออกยาว 890 เมตร ด้านทิศใต้ยาว 1,470 เมตร ด้านทิศตะวันตกยาว 800 เมตร ภายในเมืองมีโบราณสถานตั้งอยู่ 11 แห่ง และมีสระน้ำโบราณหลายแห่ง (ปริชา นุ่นสุข, 2546 ข, 46-48) จากการขุดค้นทางโบราณคดีในระหว่างปี พ.ศ. 2531-2533 ในโบราณสถาน หมายเลข 3 ซึ่งเป็นซากของสถูปองค์หนึ่ง ได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพระพิมพ์และสถูปจำลอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสถูปองค์นี้เริ่มก่อสร้างในช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 12 ต่อเนื่องมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 13 แล้วได้มีการปรับปรุงบูรณะและใช้สอยต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 16 (พรทิพย์ พันธโกวิท และภคพิศ อยู่คงดี, 2540, 84-97) ส่วนรายงานการค้นพบโบราณวัตถุที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ในเมืองโบราณในเขตอำเภอยะรังที่เขียนขึ้นในช่วงต้นได้หมายรวมถึงการค้นพบในเมืองโบราณบ้านจาละด้วย อีกทั้งยังปรากฏว่า จากการขุดค้นทางโบราณคดีในโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งในเมืองโบราณบ้านจาละแห่งนี้ในช่วงดังกล่าว คือ โบราณสถาน หมายเลข 8 ซึ่งตั้งอยู่ห่างมาทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของโบราณสถาน หมายเลข 3 ที่กล่าวมาประมาณ 170 เมตร ได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีหลายอย่างที่สนับสนุนได้ว่าโบราณสถานแห่งนี้เป็นเทวาลัยที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ที่มีการสร้างขึ้นด้วยอิฐในวัฒนธรรมตามพรลิงค์ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 โดยเฉพาะฐานเสา กรอบประตู และธรณีประตูที่สร้างด้วยหิน และประติมากรรมที่สลักด้วยหินของโคนนันทิ (Nandi) พาหนะของพระคิเวที่สลักขึ้นในระยะเวลาเดียวกัน

สภาพพื้นผิวของโค่นันที่ถูกกัดกร่อนมาก มีขนาดยาว 96 เซนติเมตร สูง 43 เซนติเมตร ค้นพบในบริเวณบันไดของประตูทางเข้าของเทวาลัย

จากการขุดค้นทางโบราณคดีในเมืองโบราณบ้านจาละในครั้งนั้น ซึ่งดำเนินการในโบราณสถาน 3 แห่ง คือ โบราณสถาน หมายเลข 3, โบราณสถาน หมายเลข 8 และ โบราณสถาน หมายเลข 2 ซึ่งเป็นกลุ่มโบราณสถานที่ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน โดยโบราณสถาน หมายเลข 2 ตั้งอยู่ห่างไปทางด้านทิศเหนือของโบราณสถาน หมายเลข 3 ที่กล่าวมาประมาณ 100 เมตร ได้ค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันและสะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงของวัฒนธรรมตามพรลิงค์เช่นเดียวกันกับที่ผู้ศึกษาได้เคยค้นพบมาในระยะก่อนหน้านั้นในมณฑลแห่งอื่น ๆ อย่างน้อยสองประการ คือ ประการแรก แสดงให้เห็นข้อแตกต่างทางด้านรูปแบบทางศิลปะของสถาปัตยกรรมที่เนื่องในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือ โบราณสถาน หมายเลข 2 และหมายเลข 3 ซึ่งเป็นสถูปที่สร้างขึ้นด้วยอิฐในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 และมีการค้นพบพระพิมพ์และสถูปจำลองเป็นจำนวนมาก และไม่มี การค้นพบหลักฐานใด ๆ ที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์นั้น เป็นสถาปัตยกรรมที่ไม่มีการค้นพบการใช้ฐานเสา กรอบประตู และธรณีประตูที่ทำด้วยหิน ในขณะที่ โบราณสถาน หมายเลข 8 ซึ่งเป็นโบราณสถาน ที่สร้างขึ้นด้วยอิฐเช่นเดียวกัน โดยสร้างขึ้นในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 แต่มีการใช้ฐานเสา กรอบประตู และธรณีประตูที่ทำด้วยหิน กลับกลายเป็นเทวาลัยที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ เพราะไม่มีการค้นพบพระพิมพ์และสถูปจำลอง และมีการค้นพบประติมากรรมรูปเคารพที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ ประการที่สอง แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดและการอยู่กันอย่างผสมกลมกลืนระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ในชุมชนภายใต้ระบบมณฑลของรัฐตามพรลิงค์ ซึ่งการผสมกลมกลืนดังกล่าวจะสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นในช่วงที่ปรากฏอิทธิพลของพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน ขึ้นภายในมณฑลต่าง ๆ ของรัฐตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา

ดังกรณีที่มีการค้นพบพระเศียรของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (Avalokitesvara) รูปเคารพที่สำคัญของพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน เศียรหนึ่ง ซึ่งมีการสร้างสรรค์ขึ้นด้วยสำริด มีขนาดสูง 15 เซนติเมตร และสร้างสรรค์ขึ้นในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 ในเทวาลัยแห่งนี้ (โบราณสถาน หมายเลข 8) ด้วยเช่นกัน

ชุมชนที่ห้า เมืองโบราณบ้านวัด เมืองโบราณแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านวัด หมู่ที่ 1 ตำบลวัด อำเภอยะรัง หรือที่พิกัด 550455 ตั้งอยู่ห่างลงมาทางด้านทิศใต้ของเมืองโบราณบ้านจาละประมาณ 2 กิโลเมตร อาณาเขตที่แท้จริงของเมืองโบราณแห่งนี้ยังไม่ชัดเจนนัก รายงานการสำรวจโดยทั่วไปมักจะกล่าวกันว่า เป็นเมืองโบราณที่มีผังเมืองเป็นรูปวงรี ขนาดความยาวตามแนวทิศเหนือ-ทิศใต้ประมาณ 4,090 เมตร ความกว้างตามแนวทิศตะวันออก-ทิศตะวันตกประมาณ 2,200 เมตร แนวคันดินที่ล้อมรอบถูกทำลายไปจนแทบจะหมดสภาพ คูเมืองดินชั้นเป็นส่วนใหญ่ มีการค้นพบเนินโบราณสถานภายในเมืองจำนวน 20 แห่ง โบราณสถานส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำโบราณ ซึ่งไหลผ่านเข้ามาทางด้านทิศใต้ของตัวเมือง โบราณสถานเหล่านี้มักจะตั้งอยู่บนเนินดินสูงที่มีลำน้ำล้อมรอบคล้ายเกาะ โบราณสถานแต่ละแห่งมีคูน้ำและคันดินรูปสี่เหลี่ยมล้อมอยู่โดยรอบ แนวคูน้ำ-คันดินดังกล่าวได้ขุดให้ไปเชื่อมต่อกันเข้ากับลำน้ำธรรมชาติ (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 48-49)

ในบริเวณมุมทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองนี้ มีโบราณสถานขนาดใหญ่ตั้งอยู่ คือ โบราณสถาน หมายเลข 15 ซึ่งทางด้านทิศตะวันตกของโบราณสถานมีลำน้ำโบราณไหลผ่าน ส่วนทางด้านทิศตะวันออกมีสระน้ำโบราณขนาดใหญ่ตั้งอยู่ลูกหนึ่ง ในบริเวณเนินโบราณสถานได้มีการค้นพบชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่สลักด้วยหินสองชิ้น ปัจจุบันได้เคลื่อนย้ายไปวางไว้บริเวณประตูทางเข้าของอาคารที่สร้างคลุมโบราณสถานบ้านจาละ หมายเลข 3 ภายในเมืองโบราณบ้านจาละ คือ ธรณีประตูที่สลักด้วยหินปูนและกรอบประตูที่สลักด้วยหินแกรนิต โบราณวัตถุทั้งสองชิ้นอยู่ในสภาพชำรุด แต่มี

รูปแบบทางศิลปะแบบเดียวกันกับที่มีการค้นพบโดยทั่วไปในเทวาลัยที่สร้างขึ้นในรัฐตามพรลิงค์ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 โดยเฉพาะที่ค้นพบจากการขุดค้นทางโบราณคดีในเทวาลัย ณ ตีระเขาคา นอกจากนี้ยังปรากฏรายงานการค้นพบประติมากรรมรูปเคารพที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์จำนวนไม่น้อยในเมืองโบราณแห่งนี้ (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 49-57)

ชุมชนที่หก ชุมชนโบราณบ้านบายอเมาะสุเม็ง
ด้านทิศเหนือ ชุมชนโบราณแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านบายอเมาะสุเม็ง ซึ่งมักจะปรากฏชื่อในแผนที่ว่าบ้านบาซาเวะเส็ง (Ban Ba Sa Wo Seng) หมู่ที่ 4 ตำบลยะรัง อำเภอยะรัง หรือที่พิกัด 550470 ตั้งอยู่ภายนอกเมืองโบราณบ้านจาละแต่อยู่ใกล้กันกับแนวคูน้ำ-คันดินทางด้านทิศใต้ของเมืองโบราณแห่งนี้ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ดอนใกล้กับลำน้ำโบราณที่ไหลผ่านทางด้านทิศตะวันตกของชุมชน ตรงกลางเนินมีสระน้ำโบราณขนาดใหญ่ลูกหนึ่ง ปัจจุบันสระแห่งนี้ได้มีการบูรณะเป็นสระน้ำขนาดใหญ่ของชุมชน จากการสำรวจทางโบราณคดีในปี พ.ศ. 2525-2526 ได้มีการค้นพบโบราณสถานหลายแห่งตั้งอยู่โดยรอบสระน้ำโบราณแห่งนี้ บริเวณโบราณสถานนอกจากจะปรากฏอิฐโบราณกระจัดกระจายอยู่โดยทั่วไปแล้ว ยังมีการค้นพบชิ้นส่วนของรูปเคารพที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์และชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่ทำด้วยหินเป็นจำนวนมากด้วย (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 50-51) รูปเคารพที่สำคัญได้แก่ โยนิศิวรูปสี่เหลี่ยมที่มีรูปแบบทางศิลปะคล้ายคลึงกันกับโยนิที่ค้นพบโดยทั่วไปในเทวาลัยที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ ที่มีการค้นพบในบริเวณมณฑลละแวกหลวง ในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเทวาลัยที่สร้างขึ้นในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 สำหรับชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่สลักด้วยหินที่ค้นพบมาก ได้แก่ ธรณีประตู กรอบประตู และฐานเสา ซึ่งล้วนแล้วแต่มีรูปแบบทางศิลปะคล้ายคลึงกันกับที่มีการค้นพบในเทวาลัยในมณฑลละแวกหลวงเช่นเดียวกัน (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ก, 23-39)

ชุมชนที่เจ็ด ชุมชนโบราณบ้านบายอเมาะสุเม็ง
ด้านทิศใต้ ในบริเวณบ้านบายอเมาะสุเม็ง นอกจากจะ

มีการค้นพบชุมชนโบราณของพราหมณ์ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือดังกล่าวแล้ว ทางด้านทิศใต้ก็มีการค้นพบชุมชนโบราณของพราหมณ์ตั้งอยู่เช่นเดียวกัน โดยชุมชนโบราณทั้งสองแห่งตั้งอยู่ห่างกันประมาณ 1 กิโลเมตร สำหรับชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้อยู่ใกล้กันกับเมืองโบราณบ้านวัด มีลำน้ำโบราณไหลผ่านทางด้านทิศตะวันตก ตั้งอยู่บนเนินดินที่มีลักษณะเป็นที่ดอน ทางด้านข้างของเนินเป็นที่ราบลุ่ม ตรงกลางเนินมีเทวาลัยตั้งอยู่แห่งหนึ่ง ตรงกลางยอดเนินโบราณสถานมีร่องรอยการถูกขุดรบกวน จนกลายเป็นหลุมขนาดใหญ่ มีอิฐโบราณกระจายทั่วทั้งยอดเนิน ภายในหลุมดังกล่าวได้มีการค้นพบประติมากรรมรูปเคารพที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์และชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่ทำด้วยหินหลายชิ้น (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 51-53) รูปเคารพดังกล่าว คือ โยนิศิวที่สลักด้วยหินแกรนิต จำนวน 2 ชิ้น แต่ทั้งสองชิ้นโผล่ขึ้นมาเฉพาะส่วนมุมของโยนิรูปสี่เหลี่ยมมุมหนึ่งเท่านั้น ส่วนใหญ่ยังคงฝังอยู่ในเนินโบราณสถาน โยนิเหล่านี้มีรูปแบบทางศิลปะแบบเดียวกันกับโยนิที่ค้นพบในเทวาลัยที่ค้นพบในมณฑลละแวกหลวง ซึ่งเป็นเทวาลัยที่มีอายุอยู่ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 เช่นกัน (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ก, 23-39) สำหรับชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ในหลุมดังกล่าว คือ ฐานเสาที่สลักด้วยหินควอร์ตไซต์ (quartzite) ที่สลักเป็นแผ่นบางรูปสามเหลี่ยม ตรงกลางสลักลงไปเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างด้านละ 43 เซนติเมตร

ชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอยะรังที่กล่าวมาคือ ทั้งเมืองโบราณบ้านประแว เมืองโบราณบ้านจาละ เมืองโบราณบ้านวัด ชุมชนโบราณบ้านบายอเมาะสุเม็ง และชุมชนโบราณอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกันกับชุมชนที่กล่าวนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นชุมชนโบราณที่ได้รับความสนใจและมีการศึกษาค้นคว้ากันมาอย่างต่อเนื่องด้วยระยะเวลาที่ยาวนาน ดังนั้น โบราณวัตถุที่มีการค้นพบในชุมชนโบราณเหล่านี้ จึงมักจะได้รับความสนใจที่จะมีการเก็บรักษา โบราณวัตถุบางส่วนจึงมีการเคลื่อนย้ายออกไปจากชุมชนเพื่อการเก็บรักษาที่มีความเหมาะสม โบราณวัตถุเหล่านี้

มีอยู่หลายประเภท ส่วนใหญ่ไม่สามารถที่จะระบุตำแหน่งที่ตั้งที่ชัดเจนและแน่นอนของแหล่งที่ค้นพบได้ จึงมักจะกล่าวถึงสถานที่ที่ค้นพบอย่างกว้าง ๆ แต่เพียงว่าเป็นบริเวณเมืองโบราณยะรังหรือชุมชนโบราณยะรังเท่านั้น ในจำนวนนั้นมีโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกันกับศาสนาพราหมณ์รวมอยู่ด้วย โดยอาจจะแบ่งออกอย่างกว้าง ๆ เป็นสองประเภท คือ ประติมากรรมรูปเคารพหรือเทวรูป และชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่สลักด้วยหิน สำหรับประเภทรูปเคารพนั้น ประติมากรรมที่สำคัญ ได้แก่ ศิวลึงค์ศิลา จำนวน 2 องค์ องค์หนึ่งเป็นศิวลึงค์ที่สลักแบบเหมือนจริงหรือแบบธรรมชาติ ซึ่งเป็นศิวลึงค์องค์หนึ่งในกลุ่มของศิวลึงค์ที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สลักขึ้นในราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 11 อีกองค์หนึ่งเป็นศิวลึงค์ที่สลักขึ้นในแบบประเพณีนิยม ซึ่งสลักขึ้นในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ส่วนโยนิศิลาได้มีการค้นพบ จำนวน 2 ชิ้นเช่นกัน เป็นโยนิที่สลักด้วยหินแกรนิตเป็นรูปสี่เหลี่ยม แต่อยู่ในสภาพชำรุด นอกจากนี้ยังมีการค้นพบพระสุริยะ (Surya) สำริดองค์หนึ่ง ซึ่งสร้างขึ้นในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ในส่วนของชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมนั้น ได้มีการค้นพบฐานเสาเป็นจำนวนมาก มีทั้งที่สลักด้วยหินควอร์ตซ์และหินแกรนิต ในทำนองเดียวกันกับกรณีประตูและกรอบประตู ซึ่งมีการค้นพบในปริมาณมากเช่นเดียวกัน (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 53-57)

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบในขณะนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่า ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ชุมชนโบราณหลายแห่งในเขตอำเภอยะรังเป็นชุมชนที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์เช่นเดียวกับชุมชนโบราณเป็นจำนวนมากบนคาบสมุทรไทย อีกทั้งยังปรากฏว่าในขณะที่ศาสนาพราหมณ์เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญนั้น ศาสนาพุทธก็เผยแพร่เข้ามาเช่นกัน จึงมีการค้นพบศิลปกรรมในพุทธศาสนาขึ้นในชุมชนเช่นกัน โดยเฉพาะศิลปะแบบทวารวดี (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 53-57)

ชุมชนที่เปิด ชุมชนโบราณบ้านควนมะหุด
ชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านควนมะหุดหรือบ้านมะหุด หมู่ที่ 2

ตำบลประโต อำเภอมายอ หรือที่พิกัด 599403 เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ห่างมาทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองโบราณบ้านวัดประมาณ 6 กิโลเมตร ชุมชนโบราณแห่งนี้มีภูเขาขนาดย่อมหรือควนลูกหนึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน คือ ภูเขาที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าควนมะหุดหรือควนหุด ซึ่งเป็นภูเขาขนาดย่อมที่มีระดับความสูงประมาณ 77 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ภูเขาแห่งนี้ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นจุดศูนย์กลางของบริเวณที่ราบลุ่มที่กว้างใหญ่ที่มีลักษณะเป็นรูปวงกลม เนื่องจากมีเทือกเขาขนาดย่อมล้อมอยู่ในรัศมีที่ห่างออกไปประมาณ 7 กิโลเมตร ส่งผลให้ภูเขามะหุด กลายเป็นแหล่งที่รองรับน้ำจากแควหรือสาขาต่าง ๆ ของแม่น้ำปัตตานีที่ไหลลงมาจากเทือกเขาเหล่านั้น จึงมีสภาพเสมือนหนึ่งเป็นเกาะที่ตั้งอยู่อย่างโดดเด่นท่ามกลางลุ่มน้ำแห่งนี้ (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 58) อันเป็นสภาพภูมิประเทศที่ศักดิ์สิทธิ์แบบหนึ่ง ตามจักรวาลวิทยาของศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกายที่ปรากฏขึ้นบนคาบสมุทรไทยในพุทธศตวรรษที่ 11-16 (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ก, 23-39) ส่งผลให้เทพ-กษัตริย์แห่งรัฐตามพรลิงค์ได้ทรงสถาปนาภูเขาแห่งนี้เป็นที่ตั้งที่สำคัญแห่งหนึ่งของรัฐ โดยทรงสถาปนาเทวาลัยหลายแห่งขึ้นบนภูเขา และอาจจะทรงสถาปนาภูเขาแห่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป เช่นเดียวกับที่ทรงสถาปนาขึ้นในภูเขาหลายแห่งบนคาบสมุทรแห่งนี้

ควนมะหุดเป็นภูเขาที่มีความลาดชันไม่มากนัก จึงมีพื้นที่ลาดเชิงเขากว้าง ได้มีการดัดแปลงลาดเชิงเขาเป็นลานสำหรับการตั้งเทวาลัยหรืออาคารประเภทอื่น ๆ โดยทั่วไป การดัดแปลงดังกล่าวได้เกิดขึ้นตั้งแต่บริเวณดินเขาไปจนกระทั่งถึงยอดเขา บริเวณส่วนบนสุดของภูเขามีการปรับสภาพเป็นลานที่ราบเรียบและกว้างใหญ่ มีการสร้างแนวกำแพง โดยการตัดแต่งแท่งหินมาเรียงซ้อนกันขึ้นไปเป็นแนวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโดยรอบยอดเขามีขนาดยาวประมาณ 100 เมตร และกว้าง 60 เมตร โดยรอบแนวกำแพงมีการสร้างชานยื่นออกไปทางด้านนอกเป็นชั้น ๆ หลายชั้น

ภายในแนวกำแพงดังกล่าว ได้มีการค้นพบ

ประติมากรรมรูปเคารพที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งส่วนของสถาปัตยกรรม ร่องรอยของเทวาลัย และ สระน้ำโบราณ อันเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่า บริเวณนี้เป็นเขตที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของชุมชน เนื่องจากเป็นที่ประทับของพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดของลัทธิ คือ พระศิวะ โดยรูปแบบและวัฒนธรรมในการก่อสร้าง แนวกำแพงดังกล่าว มีความคล้ายคลึงกันกับที่ปรากฏบนยอดเขากาลูกที่ 1 ของตึระเขาคาในจังหวัด นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นแหล่งที่ได้มีการตัดแปลงยอดเขาธรรมชาติเป็นลึงคบรรพตที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดแห่งหนึ่งของรัฐตามพรลิงค์ แหล่งดังกล่าวจึงเป็นตึระสำหรับการจาริกแสวงบุญที่มีความสำคัญมากที่สุดของศาสนิกชนที่นับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ก, 208-217) ภายในแนวกำแพงบนยอดเขามะหูด ยังคงปรากฏส่วนฐานของเทวาลัยสองแห่ง เป็นส่วนฐานที่สร้างขึ้นโดยการตัดแต่งแท่งหินมาเรียงซ้อนกันขึ้นไปเป็นฐานสูง เทวาลัยทั้งสองแห่งสร้างขึ้นโดยการก่ออิฐ มีการใช้หินเป็นโครงหลักบางส่วน เช่น ธรณีประตู กรอบประตู และฐานเสา เป็นต้น ซึ่งชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมที่ทำด้วยหินเหล่านั้น ได้มีการเคลื่อนย้ายไปยังวัดนิเวศน์ ภูผาหรือวัดตรง หมู่ที่ 2 ตำบลตรัง อำเภอมายอ ซึ่งตั้งอยู่ห่างออกไปจากภูเขาสูงนี้ประมาณ 1,700 เมตร บนเนินเทวาลัยยังคงมีอิฐโบราณกระจัดกระจายทั่วไป เทวาลัยทางด้านทิศเหนือสุดบนยอดเนินถูกทำลายมาก จนแท่งหินขนาดใหญ่กระจัดกระจายทั่วไป อันอาจจะเป็นไปได้ที่แท่งหินเหล่านี้แต่เดิมเป็นยอดเขาแห่งนี้ที่ได้รับการสถาปนาเป็นลึงคบรรพต ในบริเวณใกล้เคียงกันกับเทวาลัยทั้งสองแห่ง มีสระน้ำศักดิ์สิทธิ์สองลูกที่สร้างขึ้นโดยการสลักลงไปใ้ภูเขา สระน้ำทางด้านทิศเหนือมีการสลักช่องทางระบายน้ำลงสู่เบื้องล่าง และอาจจะมีการสร้างโสมสูตรหรือร่องน้ำต่อเนื่องมาจากลึงคบรรพตบนยอดเขาแห่งนี้เช่นเดียวกับที่ปรากฏในลึงคบรรพตแห่งอื่น ๆ ในรัฐตามพรลิงค์ (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 58-63)

นอกจากจะมีการเคลื่อนย้ายชิ้นส่วนประติมากรรมที่ทำด้วยหินจากเทวาลัยในตึระเขามะหูดที่กล่าวนี้ไป

เก็บรักษาในวัดนิเวศน์ภูผาแล้ว ยังมีการเคลื่อนย้ายประติมากรรมรูปเคารพที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์จากเทวาลัยดังกล่าวไปเก็บรักษาในวัดแห่งนั้นด้วย โดยเฉพาะ โยนิศิลาหลายชิ้น โยนิเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุดแตกหัก แต่บางชิ้นยังอยู่ในสภาพที่เกือบจะสมบูรณ์ อย่างกรณีของโยนิชิ้นหนึ่งที่สลักด้วยหินแกรนิตเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านข้างมีการสลักเป็นขอบนูนขึ้นไป มุมด้านหนึ่งและส่วนปลายของโสมสูตรหักหายไป ตรงกลางมีการสลักลงไปอย่างตื้น ๆ เป็นรูปจำลองของโยนิชิ้นนี้ โยนิชิ้นนี้มีขนาดยาว 88 เซนติเมตร กว้าง 85 เซนติเมตร และหนา 7 เซนติเมตร จากรูปแบบทางศิลปะอาจจะกล่าวได้ว่า มีรูปแบบทางศิลปะคล้ายคลึงกันกับโยนิที่มีอายุอยู่ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ที่ค้นพบในเทวาลัยบ้านสระกูด (บริเวณสวนนายปลอด มั่นคง) ในมณฑลละคลองท่าทางอำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช (ปรีชา นุ่นสุข, 2527, 33-41) จึงอาจจะสันนิษฐานได้ว่าโยนิจากตึระเขามะหูดชิ้นนี้สลักขึ้นในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 เช่นเดียวกัน

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่มีการค้นพบจากการสำรวจทางโบราณคดีในบริเวณลุ่มน้ำปัตตานีในการศึกษารังนี้ อาจจะกล่าวได้ว่า ได้มีการค้นพบชุมชนโบราณหลายแห่งที่ปรากฏอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ขึ้นอย่างแน่นอนในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 โดยในชุมชนโบราณเหล่านั้นได้มีการค้นพบทั้งเทวาลัยและรูปเคารพที่สร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ ชุมชนโบราณเหล่านั้นหลายแห่งที่มีการสร้างขึ้นตามจักรวาลวิทยาของศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย อย่างเคร่งครัด ส่งผลให้ชุมชนโบราณเหล่านั้นกลายเป็นชุมชนโบราณที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนในลุ่มน้ำแห่งนี้ (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 64)

4. อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในลุ่มน้ำปัตตานี

ศาสนาพราหมณ์ได้เริ่มปรากฏขึ้นในลุ่มน้ำปัตตานีตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา โดยศาสนานี้ได้มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาในบริเวณลุ่มน้ำแห่งนี้ จนกระทั่งถึงราวพุทธศตวรรษที่ 16 โดยอิทธิพลของ

ศาสนาที่มีความโดดเด่นเป็นพิเศษในกลุ่มน้ำแห่งนี้มีอยู่ห้าด้าน คือ อิทธิพลด้านระบบความเชื่อ อิทธิพลด้านการปกครอง อิทธิพลด้านการตั้งแหล่งที่อยู่อาศัย อิทธิพลด้านการค้า และอิทธิพลด้านการศึกษา

4.1 อิทธิพลด้านระบบความเชื่อ จากศิลาจารึกหุบเขาช่องคอย ซึ่งค้นพบในจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้ชี้ให้เห็นว่า ในราวพุทธศตวรรษที่ 11 ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ได้เริ่มสถาปนาลงบนคาบสมุทรไทย โดยการประกาศว่า พระศิวะทรงเป็นเทพสูงสุด พระองค์ทรงเป็นเจ้าของวิหารการ ทรงเป็นเจ้าของป่า และทรงเป็นเทพเจ้าที่เหนือกว่าเทพเจ้าทั้งหมด ดังนั้นผู้เคารพพระองค์จะได้รับสิ่งที่พึงปรารถนาจากพระองค์ รวมทั้งบุคคลเหล่านั้นจะเป็นคนดี และนำประโยชน์สุขมาสู่หมู่บ้านด้วยเหตุนี้ ระบบความเชื่อเกี่ยวกับพระศิวะหรือลัทธิไศวนิกายจึงแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็วบนคาบสมุทรไทย โดยมีพุทธศาสนาผสมผสานอยู่อย่างกลมกลืนในบางบริเวณ เช่นเดียวกับที่มีการค้นพบในบริเวณลุ่มแม่น้ำปัดตานี ซึ่งปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่สะท้อนให้เห็นระบบความเชื่อดังกล่าวเป็นจำนวนมาก และระบบความเชื่อนี้ได้ส่งผลให้เกิดพัฒนาการทางวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ ตามมาอีกหลายด้าน (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 68-70)

4.2 อิทธิพลด้านการปกครอง ศิลาจารึกหลักที่ 28 (ศิลาจารึกวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร) และศิลาจารึกหลักที่ 27 (ศิลาจารึกวัดมเหยงคณ์) ซึ่งสลักขึ้นในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ได้แสดงให้เห็นว่า ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ได้สถาปนาลงบนคาบสมุทรไทยนั้น คณะพราหมณ์ของลัทธินี้จากภาคใต้ของประเทศอินเดียได้สถาปนาผู้นำของรัฐตามพรลิงค์หรือรัฐนครศรีธรรมราชโบราณขึ้นเป็น “ตามพรลิงค์เคศวระ” หรือพระอัสวราชแห่งตามพรลิงค์ อันหมายถึงว่าพระองค์ทรงเป็นเทพ-กษัตริย์หรือพระศิวะแห่งรัฐนี้ ในขณะที่ศิลาจารึกหลักที่ 23 (ศิลาจารึกวัดเสมาเมือง) ซึ่งสลักขึ้นในปี พ.ศ. 1318 ได้แสดงให้เห็นว่า ในขณะที่เทพ-กษัตริย์ทรงยึดมั่นอยู่ในการปกครอง

ดินแดนภายในรัฐและการปฏิบัติพระราชกรณียกิจตามหลักของลัทธิไศวนิกายนั้น พระองค์ได้ทรงส่งเสริมพุทธศาสนาภายในรัฐเช่นกัน โดยศิลาจารึกหลักที่ 29 (ศิลาจารึกวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร) ซึ่งสลักขึ้นในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 15 ได้ชี้ให้เห็นว่า เทพ-กษัตริย์แห่งรัฐได้ทรงคุ้มครองพระแม่คงคาอันศักดิ์สิทธิ์หรือระบบน้ำภายในรัฐอย่างจริงจัง ในขณะที่หลักฐานทางโบราณคดีประเภทอื่น ๆ ได้ยืนยันให้เห็นว่า ในบริเวณลุ่มน้ำต่าง ๆ ของคาบสมุทรไทย เทพ-กษัตริย์ได้ทรงสถาปนาระบบมณฑลละ ซึ่งเป็นการจำลองแผนผังของจักรวาลอันศักดิ์สิทธิ์ของลัทธิไศวนิกายขึ้นมา แต่ละมณฑลจะประกอบด้วยตึระหรือแหล่งศักดิ์สิทธิ์สำหรับการประกอบพิธีกรรมและการจาริกแสวงบุญหลายแห่ง มณฑลละทุกแห่งขึ้นตรงต่อเทพ-กษัตริย์ซึ่งทรงเป็นพระศิวะ โดยมีราชธานีตั้งอยู่ที่เมืองโบราณนครศรีธรรมราช แม้ว่าระบบมณฑลจะเป็นหน่วยงานสังคมที่สถาปนาขึ้นเพื่อความมั่นคงของศาสนาก็ตาม แต่ระบบนี้ก็กลับกลายเป็นพลังที่สร้างความแข็งแกร่งให้กับระบบเศรษฐกิจและการปกครองของรัฐอย่างแท้จริง (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 70-75)

จากชุมชนโบราณและหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบในบริเวณลุ่มน้ำปัดตานีที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นว่า ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 เทพ-กษัตริย์แห่งรัฐตามพรลิงค์ได้ทรงสถาปนามณฑลละของตนขึ้นในลุ่มแม่น้ำแห่งนี้เช่นกัน โดยมีศูนย์กลางของมณฑลตั้งอยู่ที่บริเวณเมืองโบราณบ้านวัด โดยมีตึระต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในสภาพภูมิประเทศที่ศักดิ์สิทธิ์หลายแห่งตั้งอยู่รายรอบศูนย์กลางแห่งนี้ ตึระแต่ละแห่งรายรอบด้วยชุมชนต่าง ๆ หลายชุมชน โดยผู้นำของตึระขึ้นตรงต่อศูนย์กลางแห่งมณฑลละ

4.3 อิทธิพลด้านการตั้งแหล่งที่อยู่อาศัย จากการสถาปนาระบบมณฑลละของลัทธิไศวนิกายขึ้นในลุ่มน้ำปัดตานีที่กล่าวมา ทำให้เกิดการจัดระเบียบแบบแผนของการรวบรวมผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่รายรอบตึระ ภายใต้ระเบียบ

แบบแผนดังกล่าวนั้น ระบบความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาของลัทธิไศวนิกายได้มีการนำมาใช้อย่างเคร่งครัด จึงปรากฏแผนผังของชุมชนที่มีความชัดเจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทุกตึระ โดยได้มีการกำหนดตำแหน่งอย่างแน่นอนเกี่ยวกับองค์ประกอบ รูปแบบ และที่ตั้งของ เทวาลัยประธาน เทวาลัยประกอบ สระน้ำ แนวกำแพง คูน้ำ-คันดิน ลำน้ำ บริเวณที่อยู่อาศัย และบริเวณที่ทำกิน เป็นต้น จึงเป็นการจัดระเบียบแบบแผนของการใช้สอย และสัดส่วนของพื้นที่ของชุมชนในลุ่มแม่น้ำปัตตานีอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในระยะก่อนหน้านี้อย่างชัดเจน รวมทั้งการเกิดนวัตกรรมในการก่อสร้างขึ้นมาอย่างมาก โดยเฉพาะนวัตกรรมและเทคโนโลยีใหม่เกี่ยวกับการใช้หินและอิฐเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในระยะก่อนหน้านี้เช่นกัน อันนับได้ว่าเป็นพัฒนาการครั้งใหญ่ครั้งหนึ่งของการปรับสภาพแวดล้อมให้กลมกลืนและการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม สำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนขนาดใหญ่ในลุ่มน้ำแห่งนี้ (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 75-78)

4.4 อิทธิพลด้านการค้า ภายใต้ระบบมณฑลของรัฐตามพรลิงค์ที่กล่าวมา ทำให้มีการสถาปนาสภาพภูมิประเทศที่ศักดิ์สิทธิ์หลายแห่งเป็นตึระ โดยตึระเหล่านั้นกระจายกันออกไปตั้งอยู่ในสภาพภูมิประเทศที่ต่างกันออกไปของกลุ่มแม่น้ำแห่งนี้ โดยบางส่วนตั้งอยู่ในบริเวณภูเขา บางส่วนอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม และบางส่วนอยู่ในบริเวณสันทรายเก่าริมฝั่งทะเลหรือริมอ่าวปัตตานีหรือบริเวณปากแม่น้ำปัตตานี โดยชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่รายรอบตึระแต่ละแห่งเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญที่นำรายได้มาสู่ตึระ มณฑล และรัฐ สินค้าที่สำคัญของรัฐประเภทหนึ่ง คือ ผลิตภัณฑ์จากป่า ได้มีการเก็บรวบรวมหรือผลิตขึ้นในบริเวณตึระที่ตั้งอยู่ในภูเขา คือ ชุมชนโบราณบ้านควนหุด ในขณะที่ชุมชนโบราณในตึระในบริเวณอำเภอยะรังเป็นแหล่งผลิตข้าว และชุมชนโบราณในบริเวณตึระริมอ่าวปัตตานีเป็นชุมชนทางการค้า ทำให้มณฑลแห่งนี้สามารถที่จะก้าวเข้าไปสู่ระบบการซื้อขายแลกเปลี่ยนทางการค้าทั้งในระดับ

มณฑลของตน มณฑลอื่น ๆ และเครือข่ายของการค้านานาชาติในระยเวลานั้นได้ อันอาจจะสะท้อนให้เห็นได้จากที่ได้มีการค้นพบโบราณวัตถุที่เนื่องในการค้าในลุ่มน้ำแห่งนี้ในระยเวลาดังกล่าวในตึระหลายแห่ง (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 79-81)

4.5 อิทธิพลด้านการศึกษา ในฐานะที่พระคิระทรงเป็นเจ้าของวิทยาการ รัฐตามพรลิงค์จึงส่งเสริมการศึกษาเรียนรู้ภายในระบบมณฑลของตนอย่างกว้างขวาง ทั้งพราหมณ์และพระสงฆ์ต่างก็เป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการถ่ายทอดศิลปวิทยาให้แก่ประชาชนภายในรัฐ นอกจากวิทยาการความรู้ทางด้านศาสนา อันหมายรวมถึงวิทยาการด้านประติมากรรมและสถาปัตยกรรมด้วยแล้ว นักบวชเหล่านั้นยังเป็นผู้ถ่ายทอดวิทยาการและเทคโนโลยีด้านอื่น ๆ ให้แก่ประชากรในมณฑลต่าง ๆ ด้วย ทั้งความรู้ทางการเขียน การปกครอง กฎหมาย การฝังเมือง การทำมาหากิน และการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น โดยเฉพาะการบริหารจัดการระบบน้ำ (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 81-86)

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงการสถาปนาของชุมชนพราหมณ์และการปรากฏอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ในลุ่มน้ำปัตตานีในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ที่กล่าวมา อาจจะสะท้อนให้เห็นว่าตลอดระยะเวลาที่ยาวนานหลายศตวรรษในช่วงระยเวลาดังกล่าวนั้น ระบบมณฑลของลัทธิไศวนิกายได้สถาปนาลงอย่างมั่นคงในลุ่มน้ำแห่งนี้ โดยระบบนี้ได้กลับกลายเป็นพลังที่สำคัญในการผลักดันให้เกิดพัฒนาการทางวัฒนธรรมหลายด้านในลุ่มน้ำแห่งนี้ และพัฒนาการดังกล่าวได้เป็นไปอย่างต่อเนื่องในบริเวณที่กว้างขวาง จนส่งผลให้ลุ่มน้ำปัตตานีเป็นลุ่มน้ำที่มีความโดดเด่นแห่งหนึ่งของคาบสมุทรไทย (ปรีชา นุ่นสุข, 2546 ข, 86)

บทสรุป

ลุ่มน้ำปัตตานีเป็นลุ่มน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่งของคาบสมุทรไทย ลุ่มน้ำแห่งนี้ตั้งอยู่ในบริเวณตอนล่างของ

คาบสมุทรไทยหรือบริเวณตอนล่างของภาคใต้ของประเทศไทย ลุ่มน้ำแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์และเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาทางวัฒนธรรมมากที่สุดแห่งหนึ่ง จึงปรากฏพัฒนาการทางวัฒนธรรมของมนุษย์ในลุ่มน้ำแห่งนี้มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่ ซึ่งมีอายุประมาณ 5,000 - 4,000 ปีมาแล้ว ได้ค้นพบมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษย์ในยุคนี้กระจายอยู่ในแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง ทั้งแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ในบริเวณตอนบน ตอนกลาง และตอนล่างของลุ่มน้ำปัตตานี

ล่วงมาถึงสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา พัฒนาการทางวัฒนธรรมในลุ่มน้ำปัตตานีมีความโดดเด่นมากยิ่งขึ้น และเป็นพัฒนาการที่คู่ขนานกันมากกับการรุ่งโรจน์ขึ้นโดยลำดับของระบบเครือข่ายทางการค้าของกัณหาชาติทางทะเลที่โยงใยกันอยู่ระหว่างโลกตะวันออกและโลกตะวันตก ซึ่งคาบสมุทรแห่งนี้ดำรงอยู่ในฐานะของศูนย์กลางแห่งหนึ่งของระบบเครือข่ายทางการค้าและการแลกเปลี่ยนของโลกโบราณที่กล่าวมานั้น

การดำรงอยู่ในฐานะของศูนย์กลางทางการค้าที่กล่าวนั้น ไม่ได้ส่งผลให้คาบสมุทรไทยรุ่งโรจน์ขึ้นในทางการค้าแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังส่งผลให้ดินแดนแห่งนี้เป็นศูนย์กลางแห่งการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมสาขาอื่น ๆ ของระบบเครือข่ายทางการค้าที่กล่าวด้วย วัฒนธรรมจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลกโบราณจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะอารยธรรมของอินเดีย จึงได้หลั่งไหลเข้ามาผสมผสานและสถาปนาลงอย่างมั่นคงบนคาบสมุทรไทยในหลายสาขา อย่างกรณีของวัฒนธรรมด้านระบบความเชื่อหรือศาสนา โดยศาสนาที่สำคัญของอินเดียทั้งสองศาสนา คือ ศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ได้สถาปนาและส่งผลกระทบต่ออย่างสำคัญต่อคาบสมุทรแห่งนี้มาตั้งแต่ช่วงปลายของสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แล้วมีอิทธิพลมากยิ่งขึ้นโดยลำดับในสมัยกึ่งประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์

ในส่วนของศาสนาพราหมณ์นั้นจากการศึกษาในบริเวณลุ่มน้ำปัตตานีทำให้มีการค้นพบว่า ในช่วงต้นของสมัยประวัติศาสตร์ คือ ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 มีชุมชนโบราณของพราหมณ์ปรากฏอยู่ในลุ่มน้ำแห่งนี้จำนวน 8 แห่ง ในจำนวนนี้เป็นชุมชนโบราณที่เพิ่งจะค้นพบใหม่จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้หลายแห่ง ชุมชนโบราณเหล่านี้ตั้งอยู่ในบริเวณสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์ที่เรียกว่าตึระ ซึ่งได้มีการสถาปนาขึ้นตามระบบความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ซึ่งเคารพนับถือพระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุด ตึระเหล่านี้ทั้งหมดได้รวมกันอยู่เป็นกลุ่มภายใต้ระบบโครงสร้างรูปวงกลมวงหนึ่งเรียกว่ามณฑล ซึ่งเป็นระบบโครงสร้างอันศักดิ์สิทธิ์ตามจักรวาลวิทยาของศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย มณฑลลุ่มแม่น้ำปัตตานีเป็นมณฑลแห่งหนึ่งในบรรดามณฑลอีกหลายแห่งบนคาบสมุทรไทย ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นภายใต้ระบบมณฑลของรัฐตามพรลิงค์หรือรัฐนครศรีธรรมราชโบราณ ซึ่งมี "ตามพรลิงค์" หรือ "พระศิวะแห่งตามพรลิงค์" เทพ-กษัตริย์แห่งรัฐตามพรลิงค์ทรงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด ด้วยเหตุนี้ในระหว่างราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ซึ่งเป็นช่วงแห่งความรุ่งโรจน์ของลุ่มน้ำปัตตานีภายใต้ระบบมณฑลที่กล่าวนั้น ศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ได้มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อพัฒนาการของชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปัตตานีหลายด้าน โดยเฉพาะด้านระบบความเชื่อ ด้านการปกครอง ด้านการตั้งแหล่งที่อยู่อาศัย ด้านการค้าและด้านการศึกษา ซึ่งได้ส่งผลให้เกิดชุมชนขนาดใหญ่ที่เริ่มพัฒนาขึ้นในระยะดังกล่าวและมีการสืบเนื่องต่อมาในลุ่มน้ำปัตตานีหลายแห่ง

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ.
(2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดปัตตานี. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.

- ปรีชา นุ่นสุข. (2527). ลิขล : อุ่ออารยธรรมอิทธิพลศาสนา พราหมณ์. **เมืองโบราณ**, 10 (มกราคม – มีนาคม), 33-41.
- _____. (2544 ก). **ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช : พัฒนาการของรัฐบาลสมุทไทยในพุทธศตวรรษที่ 11-19**. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2544 ข). **รายงานการวิจัย เรื่อง สภาพการณ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 : กรณีของศาสนาพราหมณ์**. นครศรีธรรมราช: สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.
- _____. (2546 ก). **มณฑลละโว้หรือลาว: หนึ่งในฐานเศรษฐกิจของรัฐตามพอลินี**. **เมืองโบราณ**, 29 (มกราคม – มีนาคม), 23-39.
- _____. (2546 ข). **รายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษาอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในกลุ่มน้ำปัตตานี ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-16**. ปัตตานี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ปรีชา นุ่นสุข และวัฒนศาสตร์ นุ่นสุข. (2546). **พระวิษณุแบบทรงถือสังข์เหนือพระโสณี : การค้นพบใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. **เมืองโบราณ**, 29 (เมษายน – มิถุนายน), 90-107.
- แผนที่ทหาร, กรม. (2516). **แผนที่ประเทศไทย**. มาตรฐาน 1 : 50,000 ราว 5222 I ลำดับชุด L 7017 (พิมพ์ครั้งที่ 3) – RTSD.
- พรทิพย์ พันธุ์โกวิท และภักดิ์ดี อยู่คงดี. (2540). **โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานบ้านจาและกลุ่มเมืองโบราณยะรัง อ.ยะรัง จ.ปัตตานี**. **ศิลปากร**, 40 (กรกฎาคม-สิงหาคม), 84-97.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2519). **จากท่าชนะถึงสงขลา**. **เมืองโบราณ**, 2 (มกราคม-มีนาคม), 65 - 77.
- _____. (2521-2522). **ชุมชนโบราณในสี่จังหวัดภาคใต้**. **เมืองโบราณ**, 5 (ธันวาคม – มกราคม), 42-61.
- Coedes, George. (1968). **The Indianized States of Southeast Asia**. Honolulu : East West Center.
- Dalsheimer, Nadine., et Pierre – Yves Manguin. (1998). **Visnu mitres et reseaux marchands en Asie du Sud – Est : Nouvelles donnees archeologiques sur le Ier millenaire apr. J. – C.** **Bulletin de L'Ecole Francaise d'Extreme – Orient**. 85, 87-123.
- Francis, Peter. (1996). **Beads, the Bead Trade and State Development in Southeast Asia**. In **Ancient Trades and Cultural Contacts in Southeast Asia**, pp. 139-152. Bangkok : The Office of the National Culture Commission.
- Glover, Ian C. (1996). **The Southern Silk Road : Archaeological Evidence for Early Trade between India and Southeast Asia**. In **Ancient Trades and Cultural Contacts in Southeast Asia**, pp. 57-68. Bangkok : The Office of the National Culture Commission.
- Higham, Charles. (2002). **Early Cultures of Mainland Southeast Asia**. Bangkok : River Books Ltd.
- Krairiksh, Piriya. (1980). **Art in Peninsular Thailand Prior to the Fourteenth Century A.D.** Bangkok : The Fine Arts Department.
- Noonsuk, Preecha. (1983). **The Study of Local Placenames on the Thai Peninsula : Takuapa, Jaiya and Nagara Sri Dharmaraja (Takua Pa, Chaiya and Nakhon Si Thammarat)**. In **SPFA (SEAMEO Project in Archaeology and Fine Arts) Final Report Consultative Workshop on**

- Archaeological and Environmental Studies on Srivijaya (T – W 3)**, Bangkok and South Thailand, March 29 – April 11, 1983, pp. 145-187. Bangkok : SEAMEO.
- _____. (2004 a). A Study of the Brahmanical Influence on the Pattani Basin from the Sixth to the Eleventh Century A.D. In **15th Prince of Songkla University Annual Research Abstracts 2003**, pp. 154-155. Bangkok : O.S. Printing House.
- _____. (2004 b). The History of Nakhon Si Thammarat : The Development of States on the Thai Peninsula from the Sixth to the Fourteenth Centuries A.D. In **15th Prince of Songkla University Annual Research Abstracts 2003**, pp. 153-154. Bangkok : O.S. Printing House.
- O'Connor, Stanley J. (1972). **Hindu Gods of Peninsular Siam**. Ascona : Artibus Asiae.
- Ray, Himanshu Prabha. (1989). Early Maritime Contacts between South and Southeast Asia. **Journal of Southeast Asian Studies**, 10, 42-54.
- Theunissen, Robert. ; Peter Grave. ; and Grahame Bailey. (2000). Doubts on Diffusion : Challenging the Assume Indian Origin of Iron Age Agate and Carnelian Beads in Southeast Asia. **World Archaeology**, 32, 84-105.
- Vallibhotama, Srisakra. (1982). A Survey of Ancient Settlements in Southern Thailand. In **SPAFA (SEAMEO Project in Archaeology and Fine Arts) Final Report Consultative Workshop on Archaeological and Environmental Studies on Srivijaya (I – W 2 A)**, Jakarta, Palembang and Jambi, Indonesia, August 31 – September 12, 1982. Appendix 3 d. Bangkok : SEAMEO.